

В. В. Батрименко,

кандидат економічних наук, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СУЧАСНІ МЕХАНІЗМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГРОШОВО-БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ВИХОДУ ІЗ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

У статті розглянуто моделі виникнення фінансових криз у різних національно-господарських системах, представлено науково-практичні підходи до трансформації грошово-банківської сфери України як необхідної умови виходу із фінансово-економічної кризи, запропоновано здійснити реформу національної банківської системи шляхом переведення її з дворівневої у тривірневу.

Ключові слова: грошово-банківська система, фінансовий ринок, фінансово-економічна криза.

В. В. Батрименко

СОВРЕМЕННЫЕ МЕХАНИЗМЫ ТРАНСФОРМАЦИИ ДЕНЕЖНО-БАНКОВСКОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ВЫХОДА ИЗ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

В статье рассмотрены модели возникновения финансовых кризисов в разных национально-хозяйственных системах, представлены научно-практические подходы к трансформации денежно-банковской сферы Украины как необходимого условия выхода из финансово-экономического кризиса, предложено осуществить реформу национальной банковской системы путем ее преобразования с двухуровневой в трехуровневую.

Ключевые слова: денежно-банковская система, финансовый рынок, финансово-экономический кризис.

V. V. Batrymenko

MODERN MECHANISMS OF TRANSFORMATION OF UKRAINE MONETARY-BANKING SPHERE AS A NECESSARY CONDITION OF FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS OVERCOMING

In the article are contemplated the models of rising of financial crises in different national-economical systems; are adduce the scientific-practical approaches of Ukraine monetary-banking sphere transformation as a necessary condition of financial and economic crisis overcoming; suggested reformation of national banking system by its transfer from two-level to three-level.

Key words: monetary-banking system, financial market, financial and economic crisis.

Постановка проблеми. На сучасному етапі цивілізаційного поступу актуальним є твердження, що банк позичає гроші здебільшого тоді, коли вони вам не потрібні. Але якщо суб'єкту підприємницької діяльності справді необхідні кошти, то це означає, що він потрапив у скрутне становище. Істинність цього твердження можуть підтвердити багато вітчизняних компаній і банків, які опинилися на межі краху через раптовий відплив інвестицій із України, що почався наприкінці 2008 р. і ввів швидко зростаючу українську економіку у фазу фінансової кризи.

Мета дослідження: розглянути моделі виникнення фінансових криз у різних національно-господарських системах, розкрити сутність науково-практичних підходів до трансформації грошово-банківської сфери України як необхідної умови виходу із фінансово-економічної кризи, запропонувати шляхи здійснення реформи національної банківської системи.

Основні результати дослідження. Ситуація, коли інвестиційний бум змінюється стрімким відпливом капіталу, – типова для країн, що розвиваються. Приклади держав Азії та Латинської Америки показують, що масштабний приплив капіталів із-за кордону зазвичай

відновлюється не раніше, ніж через три-п'ять років після початку кризи.

Високі темпи зростання вітчизняної економіки протягом останніх п'яти років були пов'язані із припливом іноземного капіталу. Протягом 2004–2008 рр. ВВП України збільшувався в середньому на 6,4% на рік, а зовнішній борг за цей період зріс у 4,4 разу – від \$23,8 млрд. до \$105,4 млрд. на 01.01.2009 р. Такими самими темпами збільшувалися й прямі іноземні інвестиції – за неповні п'ять років їхній обсяг зріс у 4,6 разу – до \$38,9 млрд. на 01.09.2009 р. Економісти очікували, що рано чи пізно інвестиційний бум припиниться, але гроші все одно надходять в Україну, хоч і менш інтенсивно. Але в умовах світової фінансової кризи з жовтня 2008 року почався масштабний відтік капіталу. За даними НБУ, у IV кварталі 2008 р. дефіцит фінансового рахунку платіжного балансу становив \$5,7 млрд. (у січні-вересні 2008-го профіцит сягнув \$14,5 млрд., за весь 2007 рік – \$14,7 млрд.) [5, с. 19].

Подібний відтік капіталів безпрецедентний для України, але не для інших країн, що розвиваються. Саме швидке гальмування темпів іноземного інвестування, яке в західній економічній літературі дістало назву

sudden stop, спричинило економічну кризу 1997–1998 рр., яка свого часу перервала динамічне зростання «нових азійських тигрів» – таких країн, як Індонезія, Таїланд, Малайзія, Філіппіни. Протягом 1999–2002 рр. відплив капіталу завдав удару по економіці латиноамериканських країн, особливо постраждала Аргентина. За даними американських дослідників, тільки в 1990–1997 рр. банківські кризи, пов'язані з відходом інвесторів, пережили 11 країн, включно з Туреччиною та Угорщиною [11].

Моделі виникнення фінансових криз у національно-господарських системах різного ступеня економічної зрілості мають спільні риси. Бурхливий приплив закордонних інвестицій сприяє прискоренню зростання ВВП. У цій ситуації попит на внутрішньому ринку активізується, а виробничі потужності країн-позичальників не можуть його задовольнити. Тому надлишок грошей на монетарному ринку провокує виникнення так званих бульбашок на ринках активів (зокрема нерухомості, цінних паперів), а також форсоване зростання імпорту, що часто призводить до формування великого зовнішньоторговельного дефіциту. Однак після кількох років прискореного зростання інвестори раптово починають масоване виведення капіталів: вони позбуваються акцій та інших цінних паперів і вимагають повернути кредити. При цьому рефінансувати позики за кордоном стає майже неможливо. Результат – «бульбашки, що луснули», банківська криза, падіння валютного курсу, а потім і економічний спад. Приміром, у Таїланді в 1990–1996 рр. приплив інвестицій становив у середньому \$13,5 млрд. на рік (сальдо фінансового рахунку платіжного балансу за методикою МВФ), що давало країні змогу підтримувати темпи зростання ВВП на рівні 5,9–11,2% на рік. Потім напрямок руху капіталів змінився: у 1997–2000 рр. середньорічний відплив досяг \$11,9 млрд. У другій половині 1997-го курс таїландського бата знизився до американського долара вдвічі, а в 1998 р. ВВП країни впав на 10,8% [10].

Пусковим механізмом для відходу іноземних інвесторів стають зміни на фінансових ринках розвинених країн, а також ускладнення в держав-позичальників, які змушували інвесторів переоцінити ризики та перспективи розвитку їхніх економік. Однією з причин кризи 1997–1998 рр. вважається уповільнення експорту з країн Південно-Східної Азії. Як наслідок, у Таїланді, Індонезії та Південній Кореї збільшився зовнішньоторговельний дефіцит, а владі цих держав стало складніше підтримувати прив'язані до долара курси національних валют. Окрім того, накопичення величезних зовнішніх боргів (у четвірки «нових тигрів» вони досягали в 1996 р. 167% ВВП) посилювало вразливість цих країн. Через збільшення ризиків компанії, які заробляли на спекулятивних операціях, почали залишати країни Азії. На певному етапі виведення капіталів стало лавиноподібним: інвестори розуміли, що «бульбашки» не можуть збільшуватися нескінченно, і поспішали зафіксувати прибуток.

Попри те, що масовий відхід інвесторів завжди негативно позначається на економічному розвитку, масштаб збитків та швидкість відновлення бізнесу мають різний характер. Зокрема, під час кризи 1997–1998 рр. індонезійська рупія подешевшала в сім разів – від 2,4 тис. до 16,8 тис. за долар, а ВВП Індонезії скоротився на 13,1% (у 1998-му). Надзвичайно ж актуальним для України є досвід Чилі, де вплив відтоку капіталу виявився не таким значним – у 1998–2002 рр. чилійський песо втратив ли-

ше 40% вартості (за п'ять років його курс знизився з 440 до 712 песо за долар), а ВВП зменшувався незначно (на 0,4% у 1999-му) [10].

Інвестиційний бум 2005–2008 рр. багато в чому мав риси економічного дива, що передувало кризам у країнах Південно-Східної Азії та Латинської Америки. Швидкий приплив інвестицій не лише прискорював зростання української економіки, а й спричиняв надування «бульбашок» на ринках активів, а також швидке збільшення імпорту (у 2008 р. дефіцит зовнішньоторговельного балансу досяг \$13,5 млрд., або 7,5% ВВП). Вважаємо, що «бульбашки» могли б надуватися й далі. Резерви для накопичення заборгованості в Україні існували: до 01.10.2008 р. зовнішній борг не перевищував 75% ВВП, що вдвічі менше від передкризового показника четвірки «нових азійських тигрів». Проте глобальна фінансова криза, що загострилася в липні-вересні 2008 р., стала основною причиною відпливу капіталу з країн, що розвиваються, зокрема з України [2].

Загальносвітовий характер кризи став основною причиною того, що спад ВВП в Україні виявився глибоким. Окрім відпливу інвестицій, негативним фактором погіршення економічної ситуації стало різке скорочення експорту внаслідок значного зменшення попиту на світових товарних ринках, насамперед – сталі та хімічної продукції. За даними Держкомстату, у жовтні-грудні 2008 р. обсяг експорту зменшився на 36,1% порівняно із III кв. і становив \$13,4 млрд. (у жовтні-грудні 2007 р. експорт зріс на 8,4% до попереднього кварталу, а у IV кв. 2006 р. – зменшився на 0,6%). Значна експортна виручка могла б частково пом'якшити шок від відпливу капіталу [1].

На нашу думку, пояснити глибину кризи лише зовнішніми причинами не можна. *По-перше*, Україна виявилася вразливою перед кризою через високий рівень доларизації економіки, зокрема велику частку валютних кредитів. На 01.01.2008 р. банки надали компаніям і приватним особам 51,4% позик в іноземній валюті – 290,9 млрд. грн. із загального обсягу 565,9 млрд. грн. (за офіційного курсу НБУ 4,86 грн./\$). *По-друге*, каталізатором банківської кризи та падіння економіки стали політична нестабільність, низький рівень довіри бізнесу й населення до влади, а також неефективне управління. Уряд і НБУ не змогли належно використати для боротьби з кризою монетарні, бюджетні та фінансові інструменти. До осені 2008 р. НБУ накопичив значні золотовалютні резерви (\$38,1 млрд.), які дозволяли частково компенсувати вплив капіталу. До того ж невеликий розмір зовнішнього державного боргу (\$14 млрд., або 10% ВВП на 01.01.2008 р.) давав можливість державі залучати кредити міжнародних фінансових організацій. Однак отримання позик від МВФ було перерване в лютому 2009 р. через розбіжності Уряду з Фондом.

За оцінкою Державної податкової адміністрації, протягом 2008 р. незаконний відплив капіталу з України сягнув \$17 млрд. Кошти за кордон почали виводити не лише іноземні інвестори, а й українські компанії. Власне, значна частина так званих іноземних інвестицій від самого початку мала українське походження. Невипадково найбільшими іноземними інвесторами в Україні були кіпрські компанії. За даними Держкомстату, на 01.01.2009 р. розмір інвестицій, вкладений із цієї країни в українську економіку, становив \$7,7 млрд. – 21,5% у загальному обсязі прямих іноземних інвестицій. Окрім

того, виведені за кордон кошти використовувалися для фінансування імпорту із використанням схем ухилення від оподаткування. Але після початку кризи українські гроші залишилися за кордоном. Раніше офшорні компанії використовувалися насамперед для того, щоб завести капітал в Україну, а в період фінансової кризи – навпаки. Звісно, є компанії, які мають резерви та життєздатний бізнес в Україні й продовжують заводити гроші в країну, але їх меншість. За даними ДПА, протягом січня 2009 р. з України було виведено злочинним шляхом близько \$2 млрд. [3].

Намагаючись не помічати погіршення економічної ситуації в нових країнах – членах ЄС, індустриально розвинуті країни займають позицію захисту насамперед національних інтересів. Експертні оцінки Інституту міжнародних фінансів (США) містять прогноз, що приплив інвестицій у східноєвропейські країни ЄС та держави Балтії знизився з \$410 млрд. у 2007 р. до \$67 млрд. у 2008 р., інвестори із Західної Європи переорієнтуються на інші ринки країн, що розвиваються, а експансії західноєвропейського транснаціонального банківського капіталу в країни ЦСЄ (принаймні в найближчі два роки) не очікується.

Однак найбільшу небезпеку для індустриально розвинутих країн Євросоюзу становить банківський сектор Балтії та Східної Європи. У IV кв. 2008 р. банки зафіксували збитки через втрати на ринках капіталу і списання боргів. Наприклад, збитки французького *BNP Paribas* за цей період досягли 1,4 млрд. євро, а *Дойчебанку* – 4,8 млрд. євро. Розвинені економіки ЄС активно кредитували швидке зростання регіону. Успіхи «східноєвропейських тигрів» вражали – 5–11% зростання ВВП на рік. Масштаби запозичень були величезними, унаслідок чого державна й корпоративна валютна заборгованість Центральної та Східної Європи досягла \$1,5 трлн., з яких 90% припадає на банки країн єврозони [9].

В ЄС рівень інтеграції банківського сектору настільки високий, що ескалація кризи в ньому неминуче посилить політичний тиск банківського капіталу на уряди. Погашення значної частини позичених коштів малоімовірно – як через високу частку поганих активів у портфелі банків ЦСЄ, так і через близькість до дефолту низки країн цього регіону. Проблемні боржники загрожують Австрії, Швеції, Італії та Бельгії, банки яких масштабно кредитували економіку, що розвивається. Частка позик у національному ВВП у країнах ЄС становить: 55% – в Австрії, 23% – у Бельгії, 21% – у Швеції. За оцінками ЄБРР, західноєвропейським банкам доведеться списати як безнадійні до 20% боргів на Сході ЄС. Рейтингові агенції знижують рейтинги австрійській групі *Raiffeisen* і шведському *Swedbank*. Саме тому Австрія та Швеція лобіюють створення фонду допомоги для східноєвропейських країн – своїх боржників [4, с. 9].

Отже, повернення іноземного інвестора в Україну можна очікувати лише після поліпшення ситуації в економіці. Ідеться, насамперед, про стабілізацію банківської системи: як свідчить досвід кризи 1999–2002 рр. у Латинській Америці, банківська криза завдає економіці значно більших збитків, ніж падіння курсу національної валюти, а дисбаланси у фінансовій системі істотно гальмують інвестиції. Девальвація ж національної валюти справляє оздоровчий вплив на економіку. Собівартість експортної продукції знижується, імпорт дорожчає, з'являються передумови для створення імпортозаміщувальних виробництв [8].

Саме такою була модель відновлення азійських і латиноамериканських економік, які постраждали від впливу капіталу протягом останнього десятиліття. У державах, які здійснювали девальвацію валюти, швидко розвивалося внутрішнє виробництво, а зовнішньоторговельний дефіцит протягом одного року змінювався профіцитом. Зниження ВВП тривало зазвичай не більше одного-двох років. Однак при цьому на повернення приватних інвестицій доводилося чекати значно довше. Приплив іноземного капіталу в країну, порівняний із докризовим рівнем, з'являвся лише через три-п'ять років.

Із метою недопущення глибоких потрясінь, пов'язаних із впливом інвестицій та ризиками присутності транснаціонального банківського капіталу, важливо зменшити доларизацію економіки. А на новий інвестиційний бум варто очікувати після подолання економічної кризи. Тут доцільно застосувати чилійську модель регулювання руху капіталів. Суть її полягає в існуванні системи резервних вимог для нерезидентів, що імпортують капітал у країну. Як відомо, звичайні банківські резервні вимоги диференціюються за видом внеску, тоді як вимоги для нерезидентів є різними і залежать від інвестицій. Для портфельних інвестицій терміном в один рік ставка відрахувань становила 20%, а для п'ятирічних – 0%. До прямих інвестицій і пов'язаних з ними операцій резервні вимоги не висувалися, а інвестиції в країні мали переважно довгостроковий характер. В умовах же розгортання кризових явищ вимоги по валютних активах можна підняти до 100% і вище, що відразу зупиняє спекулятивні атаки.

Особливо треба звернути увагу на такі загрозливі речі, які відбуваються на рівні регулювання банківської системи, – махінації із рефінансуванням, а також із так званою рекапіталізацією комерційних (збанкрутілих) банків. Що робить держава? Вона приймає на себе борги збанкрутілих банків, не притягуючи їх керівників до жодної відповідальності; при цьому реальні активи з подібних банків зазвичай уже заздалегідь виведені.

Небезпечною є ситуація із зовнішнім боргом. Близько \$40 млрд. зовнішніх зобов'язань приватного сектору України припадає саме на боргові цінні папери комерційних банків. Від початку 2009 р. загальний (корпоративний і державний) борг України залишився на незмінному рівні, але державний борг зріс, а корпоративний зменшився. Тобто ми перекладаємо зобов'язання по цим збанкрутілим банкам на плечі пересічних українців.

Не меншою загрозою для України є те, що гроші, емітовані за рахунок операцій НБУ на відкритому ринку, не доходять до реального сектору економіки. Наприклад, рефінансування комерційних банків перетворюється на кредити неіснуючих осіб і виводяться за межі митних кордонів у вигляді фіктивних експортно-імпортних контрактів. Таким чином, фактично йдеться про просте розкрадання грошей, котрі надаються державою, яка рефінансує ці комерційні банки нібито тому, що вони потерпають від кризи.

Існують серйозні експертні оцінки, які вказують на те, що нашій державі, можливо, потрібно: 1) відмовитися від прийняття на себе суверенного боргу комерційних банків шляхом їх рефінансування; 2) здійснювати рекапіталізацію банків на засадах обов'язкового повернення коштів (для держави та українського народу легше буде, якщо б кілька десятків банків стали офіційно банкрутами); 3) скерувати функціонування банківської

системи на підвищення рівня зайнятості, створення інфраструктури, стимулювання експорту та регіонального розвитку, запровадження інновацій.

Існують декілька науково-практичних підходів до трансформації грошово-банківської сфери України як необхідної умови виходу із фінансово-економічної кризи. Найпростішим із них є запровадження жорстких адміністративних обмежень, що регулюють достатність капіталу, рівень процентних ставок, ліміти кредитування, фіксація валютних курсів та ін.

Ефективним методом втручання держави у програмування розвитку банківської системи можуть стати й державні банки, але для виконання ними функцій щодо пріоритетного фінансування інноваційних програм і проектів, що забезпечують економічне зростання, роль держбанків повинна бути змінена. Укресімбанк і Ощадбанк діють у рамках Закону України «Про банки і банківську діяльність», так само як і інші 184 (на 01.09.2009 р.) українських банків недержавної форми власності. Слід зазначити, що щорічно Кабінет Міністрів України відкладає розгляд питання стосовно збільшення капіталізації держбанків, що зменшує можливості з їхньою допомогою впливати на економічні процеси. Наразі ж сумарний капітал держбанків становить лише 8% загального капіталу, зосередженого в усій банківській системі України [4, с. 12].

Висновки. На нашу думку, доволі ефективним підходом до трансформації грошово-банківської сфери може стати здійснення реформи національної банківської системи, що передбачає переведення її з дворівневої у трирівневу, де фінансові установи державного сектору представляли б другий рівень. Окрім держбанків, до другого рівня слід віднести «Укрпошту», Державну іпотечну установу, Національний депозитарій та інші установи, що мають функції, спрямовані на вирішення стратегічних державних завдань (житлове будівництво, інноваційний та регіональний розвиток, підтримка високотехнологічних галузей промисловості тощо) із законодавчо закріпленими функціями рефінансування вітчизняних банків. Цільовими ж орієнтирами створення такого державного фінансово-банківського мега-холдингу слід обрати зростання реального ВВП, поєднання акцентів збільшення інвестицій в основний капітал (що стабілізує інфляційні очікування шляхом пролонгації попиту) та забезпечення стійкості економіки на базі розширення внутрішнього платоспроможного попиту, а також створення передумов для посилення конкуренції внутрішнього і зовнішнього ринків.

Література:

1. *Виногородський І.* Переоценка переоцененного // *Експерт*. – 27.08.–02.09.2007. – № 33. – С. 33–37.
2. *Згуровський М.* Болісне одужання через кризу // *Дзеркало тижня*. – 13.12.2008. – № 47 (726). – С. 8.
3. *Кравчук К.* Він обіцяв повернутися // *Галицькі контракти*. – 2009. – № 12. – С. 12–13.
4. *Руденко В.* На чорний день. Чому Нацбанк – один із найкращих роботодавців України // *Галицькі контракти*. – 05.10.2009. – № 40 (907). – С. 12.
5. *Следзь С., Башта В., Святенко А., Гоцуенко Н.* Антикризовий портфель приватних інвестицій // *Дзеркало тижня*. – 07.03.2009. – № 8 (736). – С. 1, 9.
6. *Струк О.* Дорогі боржники // *Галицькі контракти*. – 2009. – № 12. – С. 16–17.
7. *Титов А.* Государственная крыша // *Инвест-газета*. – 02–08.03.2009. – С. 48–51.
8. *Bank Profitability. Financial statements of banks 1996 – 2005* // OECD Publications. – Paris, 2008. – 542 p.
9. *Global Development Finance 2008: The Development Potential of Surging Capital Flows*. – World Bank Publications, 2008.
10. *Greenspan A.* The Age of Turbulence: The Adventures in a New World. – New York: The Penguin Press, 2007.
11. *Mishkin Frederic S.* The Economics of Money, Banking and Financial Markets, 7th Edition, Addison Wesley Longman, 2004.

ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС-XXI

науковий журнал

Видається з 1996 року

Виходить 6 разів на рік

Світове господарство і міжнародні економічні відносини
Національна безпека
Глобальний розвиток
Геополітика
Економічна теорія
Економіка і управління
Соціальна економіка і політика
Гроші, фінанси і кредит
Регіональна економіка
Місцеве самоврядування
Політичні інститути і процеси

Автори журналу:

провідні вчені
України та світу,
посли, державні діячі,
міські голови,
лідери бізнесу

АНАЛІТИКА ДЛЯ ЕЛІТИ: ПЕРЕДПЛАТИ І ДОЛУЧАЙСЯ!

як
передплатити?

Через
передплатні агенції:

«Ідея», «Саміт»,
«Періодика»,
«Меркурій»

Через
ДП «Преса»
Передплатний
індекс:
96437

Через редакцію журналу
«Економічний часопис-XXI»:
(044) 235-98-28,
235-98-27
editor@osp.com.ua